

En vasaborg i 'ungdomens stad'

När man närmar sig Uppsala söderifrån syns först den väldiga rikshelgedomens spiror, sedan det röda slottet på Kasåsens rygg.

Uppsala slott började byggas av Gustav Vasa på 1540-talet, som en fästning enligt det italienska bastionsystemet. Som arkitekter verkade Henrik von Cöllen och Paul Schütz. Gustav Vasas söner Erik XIV och Johan III fortsatte bygget. Under Johans tid leddes byggnadsarbetena av Franciscus Pahr och Antonius Watz samt förmodligen också Willem Boy. Den södra flygeln och större delen av långslottet stod färdiga i slutet av 1500-talet.

*Konungens
befallningshavande i
Uppsala län bor ständs-
mässigt på Uppsala slott.
Uppsala blev Vasättens
kröningsstad och slottet
blev på 1500- och 1600-
talen skådeplats för
många viktiga och
dramatiska händelser.
Landshövdingeresidenset,
som förra året total-
renoverades av Fastighets-
verket, är inrymt bakom
den gamla vasaborgens
östra fasad.*

Som en del av sina vidlyftiga planer för Uppsala slott byggde Johan III en magnifik slottskyrka i den södra flygeln. Kyrkan utsmyckades med rika stuckdekorationer. Altarväggen upptogs av tre scener ur Nya testamentet – korsfästelsen, uppståndelsen och Kristus tronande i himmelen. På östväggen fanns sannolikt scener ur Gamla testamentet. I den södra flygeln inreddes också den kungliga våningen och den ståtliga rikssalen.

Karl IX, Gustav Vasas tredje son, fortsatte brödernas byggnadsverksamhet åren 1603–13, då bland annat det norra tornet byggdes. Under hans tid

verkade arkitekten Henrich van Huf-fuen, byggmästaren Bryniel Jönsson och tornbyggaren Gérard de Besch i Uppsala.

Gustav II Adolf fortsatte att bygga med Caspar Panten som arkitekt och på 1630-talet stod slottet färdigt, så när som på den tilltänkta nordflygeln. Uppsala slott var nu ett av de förnämsta renässansslotten i Norden.

Väster om slottet anlades på 1660-talet en stor slottsträdgård, nuvarande Botaniska trädgården, under ledning av den mångfrestande uppsalaprofessorn Olof Rudbeck.

Under 1500-talets slut och 1600-talet var slottet platsen för flera dramatiska och viktiga händelser – Sturemorden 1567, Uppsala möte 1593, drottning Kristinas tronavsägelse 1654 samt flera riksdagar. Med Vasaätten blev Uppsala kungarnas kröningsstad. Efter ceremonien i domkyrkan hölls taffel i slottet. Den sista monark som kröntes i Uppsala var Ulrika Eleonora som tog emot kronan i domkyrkans kor den 17 mars 1719. Därefter lyckades man faktiskt ordna en kröningstaffel i det då eldhärdjade slottet.

Under en stor del av 1600-talet var slottet residens för landshövdingen i Uppsala län, ett län som tidvis omfattade större eller mindre delar av nuvarande Stockholms län. År 1698 lämnade emellertid länsstyrelsen slottet eftersom lokalerna då var allt för nedgångna. Landshövdingen flyttade till den Annerstedtska gården nedanför slottet, där ett residens i trä byggdes 1716.

Den 15 maj 1702 kom elden lös i professor Upmarcks gård vid Sankt Persgatan och utvecklades till en våldsam eldsvåda som härjade hela staden. Vid sextiden på morgonen den 16 maj kastade lågorna sig över slottet som förstördes till stora delar. De partier av slottet som klarat sig undan eldsvådan förföll och raserades delvis under de följande åren genom vanvård och genom att betydande delar – stora delar av södra flygeln och hela södra tornet ner till bottenvåningen – revs för att användas vid Nicodemus Tessin d.y:s olika kungliga byggen runt om i landet, inte minst då till Stockholms slott.

Arvhertigresidens

När Adolf Fredrik av Holstein-Gottorp blev svensk tronföljare 1743 beslöt

han att bygga om de kvarstående delarna av slottet till ett arvhertigresidens. Projekteringen av ombyggnaden anförtroddes åt Carl Hårleman som då var Sveriges ledande arkitekt. Hårlemans avsikt var att göra långslottet till huvudlänga med två framspringande flyglar mot väster och mot slottsträdgården. Den östra fasaden mot staden skulle däremot behålla sin karaktär av vasaborg. Slottet fick också en ny våningsindelning med lägre våningar och mindre fönster. Vid ombyggnaden fick slottet sin ursprungliga vita färg utbytt mot en röd kulör. Efter ombyggnaden skulle slottet bland annat inrymma tronföljarparets våning, en våning för konungen, länsresidenset samt olika förråd.

Ombyggnaden, som började 1744, var mycket genomgripande och bland annat uppdelades den återstående delen av Johan III:s slottskyrka, i den förkortade södra flygeln, i flera mindre rum som skulle bli arvhertigens våning.

Men Uppsala slott blev aldrig arvhertigresidens. När ombyggnaden avbröts 1766 utan att vara slutförd – bland annat byggdes aldrig den norra flygeln – var Adolf Fredrik sedan länge kung och slottet fick nöja sig med att vara länsresidens, kronomagasin och förråd för Upplands regemente, samtidigt som stora delar lämnades helt oinredda. Landshövdingen hade flyttat tillbaka till slottet redan på 1750-talet. Carl

Öppna spisen i residensets matsal.

Hårleman restaurerade också Olof Rudbecks slottsträdgård, som på 1780-talet donerades av Gustav III till universitetet som botanisk trädgård.

Under resten av 1700-talet och hela 1800-talet utfördes inga betydande arbeten på Uppsala slott förutom att södra tornet återuppbyggdes som länsfängelse åren 1815–19, efter ritningar av Gustaf af Sillén. Tornet användes som fängelse till 1862 då cellfängelset vid nuvarande Dag Hammarskjölds väg blev färdigt.

Från år 1841 finns en grundlig beskrivning av slottet. I södra flygeln – tvärslottet – fanns då kronans sädesmagasin och Upplands regementes förråd. På bottenvåningen i långslottets norra del fanns landshövdingens representationsrum och i mezzaninvåningen där ovan bostaden. Våningarna ovanför var oinredda.

Nytt residens inom gamla murar

Under slutet av 1800-talet diskuterades livligt hur man skulle kunna inreda en ny landshövdingebostad och nya lokaler för länsstyrelsen i det tämligen förfallna slottet. Men diskussionerna ledde inte till något resultat förrän underståthållaren i Stockholm Per Johan Bråkenhielm blev landshövding i Uppsala län 1895. Han tog saken i egna händer och engagerade arkitekten Ture Stenberg för att göra förslag till ett nytt landshövdingeresidens och nya länsstyrelselokaler i långslottet.

Ture Stenberg var född i Norrköping 1863 och utbildades vid Tekniska högskolan 1883–87. Åren 1888–93 var han verksam som arkitekt i USA och därefter i Stockholm, med undantag för åren 1905–09 då han verkade i Uppsala.

Under den första tiden i Stockholm samarbetade Stenberg med Ludvig Petersson och tillsammans utförde de här bland annat Birger Jarls Passage och det numer rivna Strindbergshuset vid Karlaplan. Stenberg var dessutom arkitekt hos Medicinalstyrelsen 1910–13. Bland hans övriga arbeten märks Grand Hotell i Gävle som byggdes åren 1899–1901 och Hotell Hörnan i Uppsala. Ture Stenberg avled i Stockholm 1917 och då hade han redan sedan några år lämnat arkitektverksamheten.

Stenbergs förslag, som grundade sig

Landstingssalen sträcker sig genom två våningsplan i norra tornet. Rummet har en rik renässansinspirerad stuckdekor med jugendinflenser, skapad av arkitekten Agi Lindegren vid förra sekelskiftet. I kuppelns nedre del finns målningar med motiv från uppländska gods och bruk.

på landshövding Bråkenhielms egna intentioner, innebar att länsstyrelsen fick lokaler på bottenvåningen i långslottets norra del som tidigare hade varit landshövdingens representationsvåning. Landshövdingens bostad stan-

nade kvar i mezzaninvåningen och där ovan inreddes en ny representations-svit.

Överintendentsämbetets handläggare Ernst Abraham Jacobsson var negativt inställd till projektet, men sedan en

del justeringar gjorts godkändes det, trots hans motstånd, i april 1904. Byggnadsarbetena kom i gång nästan omgående och redan den 1 september 1905 kunde de avslutas.

Ungefär samtidigt med det nya resi-

Bräkenhielmsrummet uppkallat efter landshövdingen Per Johan Bräkenhielm, som tog initiativet till nyinredningen av residenset vid förra sekelskiftet.

Karl Johan-salongen. Väggarna har målats i en ny färgsättning med kalkfärg direkt på putsen.

T.h. över. Biblioteket med sin fasta hyllinredning i ek. Hyllornas innehåll av bland annat 1700-talsband är en deposition från Uppsala universitetsbibliotek.

T.h. under. Det dominerande blickfånget i stora salongen är den monumentala öppna spisen. Ett helfigursporträtt av Karl XIV Johan är infällt i överstycket.

denset i långslottet inreddes tvärslottet till landsarkiv. I arkivlokalerna ingick också resterna av Johan III:s slottskyrka med den rikt dekorerade altärväggen. När sedan landsarkivet flyttade ut i början av 1990-talet började dåvarande Byggnadsstyrelsen en renovering av södra flygeln, som slutfördes av Statens fastighetsverk 1994, med Hans Matell som arkitekt. Efter restaureringen används flygeln av institutionerna för konsthvetenskap och estetik, för Uppsala konstmuseum och för en del av universitetets konstsamling. Det mest spektakulära inslaget i restaureringen är dock framtagningen och konserveringen av den 400 kvadratmeter stora altärväggen i den forna slottskyrkan med sina stuckdekorationer.

Länsstyrelsen lämnade slottet 1976 och 1987–88 iordningställdes huvuddelen av dess forna lokaler för litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet, efter ritningar av slottsarkitekten Hans Matell.

Landshövdingens residens är dock

fortfarande kvar i slottet, och representationsvåningen med sin magnifika utsikt över staden och dess omgivning renoverades 1998–99 av Statens fastighetsverk.

I landshövdingens gemak

Residensets huvudentré finns i slottets nordvästra gavel. Därifrån leder en pampig trappa av kolmårdsmarmor,

med stuckdekorationer i barockstil, upp till representationsvåningen.

Den består av en entréhall samt fem rum i en närmare 50 meter lång fil utmed långslottets östfasad.

Det ståtligaste rummet i sviten är landstingssalen, eller norra tornsalen, som sträcker sig genom två våningar i norra tornet och mäter 14,5 meter i diameter och tio meter i takhöjd med dubbla fönsterrader. Stenbergs förslag till inredning av rummet föll inte Överintendentsämbetet i smaken; man önskade i stället något som stod mer i samklang med slottets karaktär och historia. Uppdraget gick då i stället till

Intill Bråkenhielmsrummet ligger biblioteket, ett rum som med sin fasta hyllinredning av ek har den maskulina karaktär som vid byggnadstiden eftersträvades i slika rum. Hyllornas innehåll av bland annat 1700-talstryck i samtida band, är en deposition av Uppsala universitetsbibliotek.

Från biblioteket kommer man till en salong som är möblerad i Karl Johansstil. Även här har väggarna målats med kalkfärg direkt på putsen.

Stora salongen sträcker sig över långslottets hela bredd, som i och för sig inte är mer än nio meter. Rummets dominerande blickfång är den öppna spi-

ackorderingar i tjänstebostaden på slottet – sannolikt unikt bland svenska landshövdingar.

Om guldets glans var svag så var den litterära glansen desto starkare. Adolf Hamilton var gift med Agnes Geijer, Erik Gustaf Geijers enda dotter, och kring aftonlampan samlades på slottet flera av den svenska senromantikens kvarlevande storheter och Geijerskulten bedrevs hämningslöst.

Den Geijerska litterära ådran fördes vidare av paret Hamiltons dotter Eva som blev mor till författarinnan Agnes von Krusenstjerna. Eva Hamiltons bror Hugo blev landshövding i Gävle och

Agi Lindegren (1852–1927), en arkitekt som förstod sig på att spela med de historiska stilarna.

Han gav rummet en rik renässansinspirerad stuckdekoration med jugendinfluenser. Den består av rullverks- och beslagsornamentik, och det är närmast kungsmaket på Kalmar slott som fått tjäna som förebild. Stuckarbetena utfördes av stuckatören Arthur Gerle efter Lindegrens förlagor.

I kupolens nedre del finns en svit målningar med uppländska motiv från Dannemora, Örbyhus, Fånö, Lövsta, Strömsberg, Österby, Skokloster och Skutskär. Enligt traditionen är de en hyllning till innehavarna av de avbildade godsens, bruken och bergverken, för deras bidrag till rummets inredning.

Efter landstingssalen följer Bråkenhielmsrummet, som givetvis är uppkallat efter den landshövding som var den drivande kraften bakom nyinredningen av residenset. Rummets väggar har vid den senaste renoveringen målats med kalkfärg direkt på putsen.

sen av marmor med sitt monumentala överstycke i vilket ett helfigursporträtt av Karl XIV Johan är infällt. Den öppna spisen kröns av stora riksvapnets hjärtsköld vilken också är ätten Bernadottes vapensköld.

Landshövdingar, författare och generalsekreterare

Greve Adolf Hamilton blev landshövding i Uppsala 1863 och installerade sig i den tämligen bofälliga residensvåningen i slottet. Han hade ett förflutet som godsägare, vilket var en av anledningarna till att han blev Konungens befallningshavande i detta jordbrukslandskap. En annan anledning var, enligt Olof Lagercrantz som i sin biografi över Agnes von Krusenstjerna skildrar landshövdingehemmet i Uppsala, att man på högsta ort ville hjälpa upp grevens notoriskt dåliga affärer med en välavlönad beställning. Den höga hjälpen bätade dock föga och den hårt ansatte hövdingen fick försöka dryga ut sina inkomster genom att ta emot in-

han och hans familj figurerar flitigt i olika skepnader i Agnes von Krusenstjernas böcker.

År 1907 inledde landshövding Hjalmar Hammarskjöld sin långa ämbetsperiod som varade till 1930, med avbrott åren 1914–17 då han var statsminister och drog på sig folkets vrede för livsmedelsbristen under världskriget och belönades med epitetet 'Hunger-skjöld'.

Sonen Dag, som var född 1905, tillbringade sin uppväxttid på Uppsala slott. I tidernas fullbordan blev han Förenta Nationernas generalsekreterare och slutade sitt liv i ett flygplansvrak i Ndola i Katanga i september 1961. Efter honom uppkallades Dag Hammarskjölds väg, som passerar mellan slottet och Botaniska trädgården. Dag Hammarskjölds äldre bror följde i faderns fotspår och var landshövding i Södermanland åren 1935–58. ■

*Staffan Nilsson;
Fil. dr, byggnadsantikvarie*